

Оксана ЗУБ,

головний зберігач фондів музею Ю. Словацького

Із першого погляду на цей невеликий будинок із дерев'яним ганочком, обсаджений мальвами і флоксами, розумієш, що він – дуже поважного віку. Стіни – акуратно побілені, вікна іскряться чисто вимитими шибками і рясніють квітами, на привітно прочинених дверях – мідна табличка: «Dr. Antoni Majewski» («Лікар Антоній Маєвський»). Будинок цей і справді нагадує стару людину зі світлим обличчям і ясным, проникливим поглядом. Людину мудру, досвідчену, яка багато пережила і знає чимало таємниць. Мова йде про будинок по вулиці Драгоманова №2/2 у м. Кременець.

Тож про які таємниці, пов'язані із його мешканцями, може розповісти він нам, науковцям, дослідникам, сучасним кременчанам? За свідченням пані Ірени Сандецької, сьогоднішньої господині цього дому, він був збудований на межі XVIII – XIX століть і належав свого часу Віллібальдові Бессеру – одному із найвідоміших природодослідників Європи.

У 1808 – 1834 роках видатний учений, як відомо, працював професором ботаніки у Кременецькому ліцеї й директором ліцейного ботанічного саду. Це було його улюблене дітище, якому він присвятив майже двадцять шість літ свого життя і натхненної праці. Віллібальд Бессер прекрасно упорядкував стан ботсаду, завдяки чому він став такою науковою установою, що могла рівнятися із садами університетів у Вільно, Кракові та всій Європі. Під керівництвом Бессера сад позбувся вигляду парку для відпочинку, якого надав йому попередник Діонісій Міклер, а, натомість, набув характеру справжнього наукового осередку. Віллібальд Бессер підтримував зв'язки з багатьма відомими вченими із Австрії, Німеччини, Франції, Англії й привозив до Кременця саджанці дерев та насіння рослин. Завдяки його старанням надзвичайно збагатилася колекція рослин, які він тут вирощував і досліджував. Згідно з каталогом, виданим у 1832 році, вона налічувала понад 12 000 видів. Крім того, відомий флорист багато літ досліджував рослинність Карпат, Малопольщі, Поділля, Молдавії та інших країн і зібрав цінний гербарій у кількості 6 000 одиниць.

Про те, наскільки Віллібальд Бессер любив Кременецький ботанічний сад і дорожив його

колекцією, свідчить факт, зафіксований у літературних джерелах: після перевезення значної кількості дерев до Києва (внаслідок закриття ліцею і переведення туди закладу разом із садом), професор за короткий час посивів. Зокрема, ця подія висвітлена в есе Влодзімежа Пазневського з промовистою назвою «Депортація саду», в якому автор порівнює процес перевезення ботсаду із відправленням каторжників у Сибір. Дерев, докладно описані полковим писарем, позначені бірками з їх латинськими назвами, повантажили на довгий ряд возів. Старший офіцер визначив етапи і місця зупинок, жовніри з багнетами на карабінах зайняли свої місця конвойних поруч із фурами. А попереду кавалькади, як того вимагав циркуляр, їхала кибитка, обвішана дзвінками, які гостро побренькували під час руху. В такий спосіб у той час позначали цінний вантаж, але складалося враження, що це рухається караван каторжан, при кожному кроці дзвонячи кайданами. Особливо болючим був цей звук, як і вигляд усієї валки, для професора Бессера, який із розпачем у душі проводжав свій сад аж далеко за місто...

У 1834 році Віллібальд Бессер переїхав до Києва, де викладав ботаніку в університеті Святого Володимира. Вийшовши на пенсію, у 1838 році професор знову повернувся до Кременця, до свого будинку (що в світлі сказаного вище було цілком умотивованим і логічним). Тут він провів останні чотири роки свого життя і тут же помер. Як відомо, Віллібальд Бессер похований у Кременці, на Монастирському кладовищі, у старовинній його частині, неподалік каплиці.

На початку XX століття власником садиби став лікар Антоній Маєвський, а після його смерті – його дружина – Софія Маєвська. В той час на території садиби містилися три будинки: той, в якому нині мешкає пані Ірена Сандецька (№2/2), сусідній, в якому проживають наразі дві родини (№2) і ще один, який розташовувався у правому кутку садиби з боку вулиці Тринітарської (сучасної – М. Драгоманова). Донині збереглися хід у льох і декілька старих дерев, зокрема, величезні липа і ялина. За висновками спеціалістів Київського ботанічного саду і Міністерства екології України, вік цих дерев, за всіма ознаками, перевищує двісті років. Крім того, стовбур ялини має вигин у своїй першій нижній третині, очевидно, неприродного походження. Доречним було б припустити, що це зробив тодішній господар садиби - Віллібальд Бессер, експериментуючи для певного наукового дослідження.

Вдову лікаря Маєвського – Софію – п. Ірена Сандецька знала особисто, оскільки її родина винаймала в неї помешкання у будинку №2/2 із 1942 року, переїхавши до Кременця ще у 1923 році. Із її слів та зі слів своїх батьків пані Ірена нині переповідає цікаву історію дому, пов'язаного з іменем видатного вченого Віллібальда Бессера, про що не одне десятиліття підтверджує місцева традиція. Впевнені, що свідченням згаданих людей можна цілком довіряти, оскільки це були високоосвічені, інтелігентні особистості, які багато років прожили в Кременці й у будинку, про який йшлося вище.

Пані Ірена Сандецька, майже ровесниця минулого століття, була і є очевидцем багатьох історичних подій. Ця колоритна постать сама є частиною історії Кременця, носієм безцінної інформації, яку зберігає її пам'ять. Нещодавно відзначивши своє 96-ліття, вона залишається енергійною, життєрадісною, оптимістичною, зберігає ясний розум, логічне мислення та феноменальну пам'ять. Вона – випускниця Краківського Ягеллонського університету, магістр філософії в галузі педагогіки. Володіє декількома мовами, крім, звичайно, польської, української і російської, - німецькою, французькою, англійською, має багату бібліотеку. Щоправда, значну її частину вона подарувала своїм учням, численним знайомим: науковцям, політикам, літераторам, митцям, які є частими гостями цього історичного дому. А також, зрозуміло, - бібліотеці музею Юліуша Словацького (чим дуже пишаємося). У фондах музею, до слова, зберігають, крім книг, й інші речі, які передала п. Ірена Сандецька: її фотографії, документи, урядові нагороди, а також особисті речі. Одним із найцінніших є старовинний мідний самовар оригінальної форми, який експонують у Кременецькому залі музею і, за словами пані Ірени, належав Бессерові. Вона стверджує це із розповідей своїх батьків та колишньої власниці будинку - Софії Маєвської. Долі цих людей тісно переплелися із долею всесвітньо відомого вченого Віллібальда Бессера і привела їх до того самого порогу. На жаль, не маємо нині жодних документів, тільки усні свідчення, але вони із великою часткою ймовірності дають право стверджувати, що цей самовар таки належав Віллібальдові Бессеру.

Уява малює, крім іншого, ще й картину двохсотлітньої давності: Віллібальд Бессер – серед інших викладачів ліцею, колег Евзебіуша Словацького, - у салоні пані Саломеї. Адже загальновідомо, що і професура ліцею, й еліта Кременця часто збиралися там. Без сумніву, молодий професор ботаніки, директор ботанічного саду Віллібальд Бессер також неодноразово був гостем родини Словацьких у їх домі. І тому його постать цікава нам, музейникам, ще і з цієї точки зору. Цілком умотивованим, на нашу думку, також є припущення, що Саломея Словацька-Бекю, яка після смерті другого чоловіка повернулася до рідного міста й, оселившись у будинку Міхальських (на цьому місці нині – приміщення районної прокуратури), підтримувала дружні стосунки із родиною Бессера. Адже вони були дуже близькими сусідами, а пані Саломея, за спогадами її сучасників, мала товариську вдачу і була, як би нині сказали, досить комунікабельною людиною.

Як же далі складалася доля будинку Бессера? В заяві, яку написала Ірена Сандецька 20 березня 2007 року, вона стверджує, що Софія Маєвська заповіла будинок ксьондзові Броніславу Мірецькому. Після її смерті, у 1957 році, коли Мірецький фактично вступив у право власності, радянська влада хотіла змусити його залишити свою парафію у Підволочиську і переїхати до Кременця, де він мав власний будинок. Тоді, не бажаючи полишати свою парафію, ксьондз Мірецький фіктивно переписав дім на п. Ірену Сандецьку. Але вона й надалі вважала себе квартиранткою та сплачувала за помешкання квартплату кременецькому ксьондзові Якубу Мацишину, який мешкав тоді в

тому ж будинку до смерті у 1973 році. На той час вік дому складав приблизно сто п'ятдесят літ, і він був уражений грибок. За словами пані Ірени, грибок уже давно робив свою чорну справу, очевидно, ще за часів Бессера. Оскільки будинок був побудований цілковито з дерева і не мав ні кам'яного, ні цегляного фундаменту (що з'ясувалося під час ремонту у 70-тих роках), його дерев'яні конструкції, вкопані у землю, стали псуватися від грибка. Очевидно, ще Бессер, приблизно у 20-тих роках ХІХ століття, робив ремонт. Знешкодивши грибок у нижній частині західної стіни (з боку вулиці М. Драгоманова) і так званий грибковий шнур навколо дверей, він обклав ці фрагменти цеглою. Це підтверджується такими фактами: до 1973 року ніхто із попередніх пані Ірени Сандецькій власників ремонту не робив. До речі, Софії Маєвській, яка зверталася у 30-тих роках до міської польської влади за дозволом здійснити ремонт, було відмовлено. Чинovníки мерії аргументували відмову тим, що це - пам'ятний будинок, в якому проживав В. Бессер, і є історичною цінністю. Отже, Ірена Сандецька, швидше за все, першою після Бессера взялася за ремонт.

Вона розповідає: «У 1973 році, після смерті ксьондза Мацишина (а вона на той момент, як пам'ятаємо, згідно із документами, була власницею дому) я поїхала у Підволочиськ до ксьондза Броніслава Мірецького і пред'явила ультиматум: або нехай ксьондз допоможе мені фінансово, щоб звільнити дім від грибка, або нехай забере будинок собі, бо я не буду мешкати тут разом із грибком...» Мірецький погодився на цю пропозицію і протягом низки років виплатив частинами 10 000 карбованців, а сама пані Ірена витратила 3 000 карбованців і також працювала під час цього ремонту підсобником, про що є відповідна документація, де докладно зафіксовані всі надходження і видатки. У нашому музеї зберігають копії цих документів, які підписані таким чином: «Касова книга. Ремонт 1977 року (напр.). Будинок Бессера». Власне, у процесі згаданого ремонту була знайдена цегла, датована 1822 роком, якою був обкладений знешкоджений грибок. Розуміючи, яку цінність може мати ця цегла в майбутньому як доказ, п. Ірена Сандецька хотіла її зберегти. Проте, її сусід, Тичинський, із яким разом робили цей ремонт, бачив вартість цегли лише як якісного будівельного матеріалу і використовував її, вмуровуючи у фундамент та стіни. Це твердження пані Ірени можна при потребі перевірити. Можливо, так колись і буде при наступному ремонті чи реконструкції.

Ремонт, про який ішлося вище, господиня робила під час своєї відпустки – по одному місяцю щорічно протягом десятих років. Для боротьби з грибком була зірвана підлога, землю під нею знімали на глибину 30 – 50-ти сантиметрів, обробляли відповідними хімікатами, і тільки тоді настеляли нову. Цілковито були замінені дерев'яні конструкції стін (за винятком північної стіни, де грибка не було), вкладені шлакоблоки і цегла у фундамент. Незачепленими залишилися печі й балки на стелі, а також північна стіна. Під час ремонту було виготовлено декілька нових (і більших за розмірами, ніж попередні) вікон та дверей. Цікавим, на нашу думку, є свідчення п. Ірени Сандецької про те, що дерево, з якого побудований будинок, було, без сумніву, хорошої якості, оскільки балки і дошки ще зберігали запах живиці.

Треба зазначити, між іншим, що, хоча дім і був відремонтований, він зберіг особливу атмосферу старовини, дух епохи початку XIX століття.

Напередодні святкування 200-ліття заснування Кременецького ботанічного саду, дирекція цієї науково-дослідної установи, обласного літературно-меморіального музею Юліуша Словацького і Товариство відродження польської культури у Кременці виступили ініціаторами встановлення пам'ятної таблиці, присвяченої Віллібальдові Бессеру, вважаючи найдоцільнішим встановити її саме на фасаді будинку №2/2 по вулиці М. Драгоманова, так тісно пов'язаному із його іменем. Виконком Кременецької міської ради виніс позитивне рішення. Зрозуміло, що п. Ірена Сандецька також не заперечувала. Меморіальна таблиця, урочисто відкрита у жовтні 2007 року за участю представників влади, громадських організацій, науковців та всіх зацікавлених, стала ще одним штрихом у наукових дослідженнях щодо родини Словацьких та їхнього оточення.

Мусимо зізнатися, що згадана пошукова робота була цікавою і корисною для нас. Як музейник задоволена, що фонди нашого музею поповнилися новими цікавими матеріалами. Сподіватимемося, що наше дослідження стане добрим поштовхом для зацікавлених продовжити пошуки і відкрити нову сторінку в історії нашого славного міста.